

Egy hamvába holt vita

Horváth János eredetileg alighanem nyelvi-stilisztikai tárgyú vitának gondolta az általa 1911 februárjában, a *Magyar Nyelv* hasábjain kezdeményezett polémiaát.¹ Ignotus válasza után pedig, amely egyébként érzékelhetően felbőszítette, valószínűleg az volt a véleménye, hogy a nyelvészeti jellegű kérdésektől vitapartnerre térítette el gondolatmenetét. Ezzel akár egyet is érthetünk, hiszen Ignotus vállaltan és határozottan többet látott ebben a diszkusszióban, mint nyelvhelyességi nézetkülönbségek megjelenését. Ez utóbbiak nem is túlságosan foglalkoztatták, válaszolni pedig csak egyre válaszolt Horváth konkrét megjegyzései közül; egyébiránt csupán célzott arra, hogy az irodalomtörténésznek akár igaza is lehet több esetben. Ignotust a *szemléleti különbségek* érdekelték, az irodalom fejlődéséről és társadalmi szerepéről alkotott nézetek eltérései. Ezért ebben az irányban szervezte meg érvelési stratégiáját. Kérdés azonban, hogy Horváth vitaindítójának súlypontját valóban a nyelvészeti kérdések alkották-e?

Vegyük tehát szemügyre A „*Nyugat*” *magyartalanságairól* című írást. Mint ismeretes, Horváth egy Brunetière-idézettel indít, melynek tanúsága szerint a konzervatív francia kritikus furcsának találta, hogy olyan írók kísérleteztek a francia nyelv reformálásával, akiknek a neve idegenes hangzású, vagyis feltehetően idegen származásúak. Horváth céloz rá, hogy ezek az írók a szimbolista iskolához tartoznak, akiknek a törekvéseit Brunetière „meglepő jóindulattal” fogadta, tehát bíráló megjegyzése nem valamiféle *en bloc* elutasításból fakadt. (Erre a „meglepőre” reagált Ignotus, mondván: az a meglepő, hogy a nyitottságot a *Magyar Nyelv* cikkírója meglepőnek találja. Ebben aligha volt igaza, mint azt viszontválaszában Horváth ki is fejtette: Brunetière ugyanis legalább úgy utálta a szimbolistákat, mint magyar kollégája a nyugatosokat, s csak időleges szövetségest látott bennük „a gyűlölt naturalizmus ellen”. A magyar irodalomtörténésznek a szimbolistákról alkotott véleményét jól tükrözi, hogy 1912 januárjában megjelentetett második vitacikkében utal rá: Brunetière élete végéig hiába várt tőlük remekműveket.²) Egy másik híres franciát is szükségesnek tart idézni. Jules Lemaître megjegyzi egy helyütt (ugyancsak szimbolistákról?), hogy „most lát életében először olyan írókat, kik nem vesznek tudomást a szók hagyományos jelentéséről,

mondatszerkesztésükben megcsúfolják a nyelv géniuszát s gyakran művelt embernek is érthetetlen írka-firkákat ütnek össze”. Mármost, ha megvizsgáljuk e két idézet jellegét és retorikai funkcióját, érdekes következtetésekre juthatunk. Egy újító szándékú irodalmi iskoláról, jelesül tehát a „szimbolistákról” kell közvetve megtudnunk, hogy 1. sok közöttük a nem tősgyökeresen francia származású, ennek ellenére nem áttallják beleártani magukat a francia nyelv irodalmi ügyeibe; 2. szemantikai és szintaktikai szempontból egyaránt súlyos vétkeket követnek el (a „hagyományos” szójelentések és a „nyelv géniusza” ellenében). Ez utóbbi elmarasztalás számos hasonló vitából lehet ismerős. Hogy magam is francia példát hozzak, a hatvanas évek úgynevezett „Racine-vitájában” a konzervatív álláspontot képviselő Picard professzor szintén abból a feltételezésből indult ki, hogy a szavaknak mindig van egy hagyomány által szentesített, „fő”, vagy első számú jelentésük, s ha az értelmező ezekre a szójelentésekre helyezi a hangsúlyt, akkor megkapja az egész mű legfontosabb jelentését. (Ezzel elkerülhetővé válnak a légből kapott interpretációk, kiküszöbölhető a „belemagyarázás”.) Ami „a nyelv géniuszát” illeti, ez a kifejezés minden homályosságával együtt inkább a XIX., mintsem a XX. századi tudományosság szóhasználatába tartozott és – jogászsargonban fogalmazva – mindig is afféle „gumiparagrafus” gyanánt szolgált. Bárki hivatkozhatott arra, hogy ilyen vagy olyan okok miatt autentikusabb kapcsolatban áll anyanyelve szellemével, mint mások, ez az állítás még különösebb argumentációt sem igényelt. Horváth eljárásában az a különösen árulkodó, hogy a maga tradicionalista nyelv- és irodalomfelfogását összekapcsolja az „idegenség” elutasításán alapuló kritikai stratégiával; s teszi mindezt két olyan francia irodalmárt használva fedezékül, akiknek egyébiránt sok közül nem volt egymáshoz. Azt is megállapítja, hogy a *Nyugat* „alapjában véve csak magyarországi fiókja e két kiváló kritikus nyilatkozataiban megvádolt francia irodalmi iránynak”. Ezt az állítást azonban meg sem kísérli igazolni; még csak nem is fejt ki pontosabban. Azt sem veszi figyelembe, hogy például Brunetière cikke pontosan két évtizeddel korábban íródott (ekkor lett volna a magyar megkésetttség a „francia divathoz” képest?).

A nyugatosok tehát olyanok, mint a francia szimbolisták; akár ez utóbbiak, nem érzik „a nyelv géniuszának” helyes működését – vagy azért, mert idegen származásúak, vagy azért, mert önhittek, vakok és tudatlanok. A nyugatosok esetében legfontosabb tényező persze az idegenség. „Ezeknek vagy nem magyar az anyanyelvük, vagy azoké nem volt magyar, kikről rájuk ragadt. S ők talán nem is tehetnek róla, lehetetlen nem reformálniok, mihelyt megszólalnak, hiszen a reformálatlan magyar nyelvet még meg sem tanulták.” A reformáló szándékról (s itt a cikkíró a szimbolista példa révén egy kalap alá vonja az irodalmi igényű és az egyéb nyelvhasználati típusokban érvényesülő reformtörekvéseket) tehát megismerszik az idegen, s megfordítva: az idegen az, aki reformálni akar. A reformereknek nem igazi anyanyel-

vük a magyar: „rájuk ragadt” valamilyen idegenszerű környezetből. Nem elegendő tehát, hogy valakinek az anyanyelve legyen a magyar, az is kell, hogy a környezete is makulátlan legyen nyelvi szempontból. Horváth elkerülhette volna mondandójának effajta rövidre zárását, ha legalább utalásszerűen említi, hogy a nyelv természetéhez amúgy hozzátartozik a változás, s hogy a tudatos változtatás szándéka sem feltétlenül az ördögtől való – legfeljebb nem úgy kell végrehajtani, mint ahogyan a nyugatosok teszik. Ezek a szempontok azonban fel sem merülnek nála. Ennek okát valószínűleg inkább esztétikai nézeteiben, mint nyelvfelfogásában kell keresnünk, hiszen nehezen feltételezhetjük, hogy ettől a vitától elvonatkoztatva ne osztotta volna a nyelv változásának és mérsékelt reformálhatóságának tételét.

Szerencsére hamarosan megtudjuk, hogy azért akad a nyugatosok között olyan is, aki jól tud magyarul. Ezeknél tehát valami mással kell magyaráznunk a reformáló vehemenciát: ők „sajátos tévedés áldozatai”. E tévedés abban áll, hogy „nem a gondolatban, hanem a kifejezésben iparkodnak felülbőlni eredetiségre”. Horváth esztétikája tehát a tartalom és a forma elválasztásán alapuló, valamint egyértelműen tartalomcentrikus irodalomszemlélet. Az irodalmi műalkotás értékét a benne foglalt gondolat értéke határozza meg nála. Megengedi ugyan, hogy az átlagostól eltérő kifejezés mód valamelyest befolyásolhatja a gondolatot is, de semmiképpen sem lehet döntő jelentőségű, az eredetiség pedig csak káros következményekhez vezet. Érdemes ezt a mondatot szó szerint idéznünk: „A kifejezés szokatlansága, igaz, szokatlan árnyalatot (majdnem árnyékot mondtam) vethet a gondolatra is.” Ez a majdnem-elszólás, amelyre a szerző maga hívja fel a figyelmünket, felettébb árulkodó. A gondolat optimális irodalmi kifejezése eszerint az, amelyikben a legkevesebb szokatlan elem van, amelyik tehát az elfogadott, kanonizált nyelvhasználat lehetőségeit használja ki a lehető legjobban. A szokatlanság a legjobb esetben is a szükséges rossz, a gondolat árnyékos oldala. A „stiliztikai affektáltság” tartalmi ismérve az, hogy gyors sikereket lehet vele aratni, de nem kevésbé gyorsan avul, „az egykori különcségből válik a legelvetettebb ócskaság”. „Allandó érték, idővel dacoló frissesség csak a gondolatban van, ha van, s tiszta megnyilatkozást, torzítatlan átlátszóságot, csak a hű kifejezés, csak a stilisztikai becsületesség biztosíthat neki.” Figyeljünk ismét a retorikai elemekre: a szokatlanság „árnyával” a tiszta megnyilatkozás, a torzítatlan átlátszóság kerül szembe, vagyis a teljes transzparencia, maga az önértékkel bíró gondolat, színről színre. Nem jelentőség nélkül való, hogy a kifejezés tisztasága morális értéknek minősül („stilisztikai becsületesség”).

Szemmel látható, hogy Horváthnak a maga korában is ókonzervatívnak tekinthető irodalomesztétikai álláspontja teljesen kidolgozott ideológián alapul, vagyis egyaránt van erkölcsi, lélektani, szociológiai és politikai vonatkozása. A „nyugatos író”, valamint az ő „mohó” olvasója neki egy sajátos és igen ellenszenves embertípust jelent, természetesen a gyökértelen városi

embert, aki képes megfertőzni akár az alföldi művelt magyar romlatlan nyelvérzékét is. „Ez az utcai korcsmagyarság nyomul be az irodalomba némi cinizmussal; tudatában van tökéletlenségének, de nem akar tenni róla; jogot követel nyomorek formáinak s érvényesülni törekszik éppoly vakmerőn, amilyen léha filozofálással tár ajtót az egyén minden elfajulásának, lokalizáló esetlegeinek, különösségének és hóbortjainak”. Az elfajult egyén filozófiáját hirdető embertípus gyártja és fogyasztja ezt az irodalmat. A legnagyobb bűne azonban nem a pusztá létezése, hanem (filozófiában, életvitelben és irodalomban egyaránt) az, hogy polgárjogot követel magának, „lokalizáló esetlegeinek, különösségének és hóbortjainak.” Ma úgy mondanánk, hogy erőszakos kisebbségről van szó, mely a többségi normák és „kulturjavak” szorgalmas betartása és elsajátítása helyett vakmerőn a saját specifikumait akarja egyenértékűként elfogadtatni, anélkül, hogy alkalmazkodnék a többséghez. Mi a jellemző az effajta emberre? „Frivolság az élvezet megválasztásában; gondolatok s érzések nagyobb s lassúbb hullámai helyett az idegélet ingerlő, gyors rezdülései: a lelki erőknél még az élvezésben is aktív, munkás, tudatos részvétele helyett a megcsiklandozott felszín akaratlan, ideges, reflex-rángatódásai: ez kell nekik.” Mint látjuk, Horváth szinte karikatúraszerűen összefoglalja azokat a kliséket, amelyet a századforduló konzervatívizmusa, az irodalomtudományban pedig a Beöthy-iskola terjesztett az egészséges magyar lélek és a romlott, beteges városiasság gyökeres szembenállásáról. Ebben az (ezúttal elsősorban lélektani) karakterológiában a pozitívum a belső élet, a mentális folyamatok lassúsága, mégpedig nem pusztán önmagáért-valóan – bár a magyar paraszt lelkialkatának nyilvánvalóan ez felel meg –, hanem azért, mert az érzelmek, indulatok tudati kontrollja csupán ezzel a feltétellel teljesülhet. Az egészséges személyiség hierarchizált, s a hierarchia csúcsán a tudat minden egyéb mentális funkciót szabályozó és ellenőrző instanciája helyezkedik el. Bármifajta „élvezés” csak abban az esetben tekinthető erkölcsileg elfogadhatónak (egyben pedig normálisnak vagy egészségesnek), ha azt a tudat képes teljes mértékben átvilágítani és a megfelelő korlátok között tartani. A frivolitást ugyan nem definiálja Horváth, de a szövegkörnyezetből kiderül, hogy a felületes örömök kedveléséről van szó (mondjuk, a kanti „kellemesség” értelmében, de a filozófusnál biztosított rendszertani hely nélkül). Ezen felül frivolnak tekinthető még az, aki tiszteletlenül, esetleg ironikusan viszonyul a közösség alapvetőnek tekintett normáihoz, megszentelt eszményeihez és példaképeihez. A két karakterjegy nyilvánvalóan összefügg, hiszen a tradicionális értékeket tisztelő, a normákat minden körülmények között tiszteletben tartó ember megvágatja, hogy miben talál élvezetet, nem elégítik ki a tisztán érzéki, a tudat támaszát nélkülöző ingerek.

A „beteg idegű” városi ember és a számára előállított újdonsághajhász irodalom azonban nem nyerheti meg a játszmát. Horváth bízik abban, hogy ha-

marosan színre lép majd „egy erős, nagy tehetség”, „majd megint többre becsüli a velőt a csontnál”. A metafora jelentése világos, esetlen naivitása azonban mégis meglepő: az Eötvös-Collegium tanára ismét csak olyan esztétikai felfogásra utal ezzel, amelyben a forma a gondolati tartalom pusztá hordozója. A forma értéktelenebb, mint a tartalom, s aki író a forma kérdéseit helyezi előtérbe, az vagy a fentebb leírt „frivol” embertípushoz tartozik, vagy pedig egyszerűen téved: még nem nyílt rá a szeme az igazi értékekre, vagy pedig félrevezették. Az eljövendő erős tehetségről azt mondja a szerző, hogy nem feltétlenül kell zseninek lennie: ám voltaképpen a kanti zseniesztétika egyik mozzanatával írja le. Olyan író vagy költő lesz, „aki nem akar és mégis csinál irodalmat, s kinek ajkán zamatos, tiszta egyszerűséggel zendül a magyar szó”. Kantnál a zseni, mint tudjuk, összekötő szerepet játszik a természeti és a céltudatos emberi működés között; a természet módjára (a cél nélküli célszerűséget érvényre juttatva) teremt, mert nem tehet másként; ugyanakkor fogalma sincs arról, hogy miféle szabályszerűségek alapján cselekedett. A tudományos felfedezésekkel ellentétben a műalkotás megteremtője képtelen az alkotási folyamat rekonstruálására – ezért nem tanítható és tanulható a nagy mű létrehozása. A zseni két irányban hat az irodalmi életre. Megteremti az epigonok hadát, ám mivel a lángész alkotása nem utánozható, az értéktelenség azonnal lelepleződik. A valódi tehetségeket viszont felszabadítja, hozzásegíti saját útjuk megjeléséhez; többé már nem lesz szükségük az eredetiség hajhászására, az idegen divatok követésére. Elválnak az ocsú a tiszta búzától.

A kanti sugallaton kívül azonban (amely egyébként azt európai romantika fontos összetevőjévé vált, s valószínűleg a romantikus örökség részeként került be Horváth gondolkodásába) van egy másik funkciója is a szándék nélküli értékteremtés hangsúlyozásának. Összefügg ugyanis az Ignotus és Horváth János közötti nézetkülönbséggel a nyelv és ezen belül az irodalmi nyelv alakíthatóságának, reformálhatóságának lehetőségeit illetően. Az irodalomtörténész a harmincas évekig biztosan (de talán élete végéig) a szerves fejlődés híve; könnyen meglehet, hogy a XIX. századi természettudományosságnak ez az alaptétele, amelyet a humán tudományok többsége is átvett, meghatározta egész gondolkodását. Szekfű Gyulával való barátságának egyik fontos eleme alighanem ez a nézetazonosság: a társadalom bármely területén bekövetkező változások csak akkor pozitívak, ha szerves fejlődés következményei. Ellenben károsak és negatívak, ha valamely egyén vagy csoport tudatos beleavatkozásának következményei a lassú, „természetes” folyamatokba. Ezen az alapsémán belül persze széles skálája adódik az intencionált cselekvések megítélésének. A „forradalom”, illetve a forradalmat előidéző csoportok és egyének kapják a legnegatívabb minősítést, a különféle reformok kezdeményezői pedig a skála más-más szeletében kaphatnak helyet, a jóindulatúan tévedőktől a tudatosan ártani akarókig. Meg

kell hagyni, hogy ez a felfogás stabil és egységes világlátást tesz lehetővé, amely az élet minden vonatkozásában azonnali eligazodást biztosít; így az irodalomban is. Igazán jó irodalmat csak „nem akarva” lehet csinálni; az „akarók” mindig reformátorok, vagy ne adj’ Isten, forradalmárok, akik azt képzelik, hogy beavatkozhatnak a természetes folyamatokba. Nos, valóban beavatkozhatnak, de csupán kártékonyan, megzavarhatják az irodalmi fejlődés szerves épülésének menetét, ezzel pedig egy egész kultúra mentális egészségét veszélyeztetik. Figyeljünk arra a sajátos kettősségre, amely Horváth gondolkodását jellemzi: egyrészt, mint mondtuk, olyan személyiség-struktúrát valorizál, amely teljes mértékben a tudat kontrollja alatt áll. Másfelől viszont, ami a nagy folyamatokat és az egyénen túlmutatató fejlődési tendenciákat illeti, a tudat és az intencionalitás teljes kiiktatása mellett voksol. A történész vagy az irodalomtörténész szerepe az, hogy a múltba visszatérve megállapítsa, melyek voltak az adott közösség életében az igazán lényegi, természetéből és múltjából szervesen következő folyamatok. Ha pedig ez sikerült, akkor már birtokában vagyunk az ellenpéldáknak is, látjuk tehát, hogy mikor és hol következett be visszalépés, kitérő valamely rossz irányba, s hogy ez milyen tényezők következtében történt. A jelenben regisztrálható tendenciákat is jól megítélhetővé tesz ez a koncepció, hiszen minden pozitívnak minősül, ami a nemzeti múlt legfontosabb, lassan épülő tradícióit viszi tovább. Ennek megfelelően viszont minden alapvetően negatív, ami nem szervesen következik ebből a múltból, tehát idegen hatás – vagy egyszerűen csak előresietés, egy szükségszerű fejlődési fok átugrása.

Ignotus gondolkodása egészen más szemléleti alapokon nyugszik; e helyt ezt csak egyetlen írásából vett példákkal szeretném érzékeltetni. A *Kísérletekben* (1910) az utolsó cikk, amely egyébként öt évvel korábban íródott, a következő címet kapta: *Világnyelv, politika és természetes fejlődés*. Ignotust ekkor Zamenhof doktor találmánya, az eszperantó nyelv foglalkoztatja, de gondolatmenete jóval túllép a mesterséges nyelv lehetőségeinek problematikáján. Mint írja, természettudományi és politikai szempontból egyaránt meg kell vizsgálni azt az új helyzetet, amelyet a mesterségesen előállított nyelv megjelenése eredményezhet. Polemizál azzal az irányultsággal, amelyet „természettudományos miszticizmusnak” titulál, s amelyre szerinte éppen „a műveltek, a tudományosan gondolkozók” hajlanak nálunk. Ez abban áll, hogy „mivel bámulva veszik észre a kézzel semmiképp sem fogható dolgokban is a szerves, a természetes, szinte testi fejlődést: ebben az emberi értelemnek s a tudatos és szándékos cselekvésnek részét és hatalmát” éppúgy kevésbe veszik, „mint a legorthodoxabb teológia”. Ignotus egyik mesterére, Pikler Gyulára hivatkozva szegezi szembe ennek az álláspontnak, hogy „a természetesnek nevezett fejlődés s a tudatos cselekvésnek abba való belenyúlása közt magában ellentét nincsen, sőt hogy a tudatos és szándékos cselekvést egyenesen azok közé a folyamatok közé kell sorolni, melyeknek rendjén ter-

mészertes fejlődés végbemegy”. Konkrétan persze arról van szó, hogy létrehozható-e mesterséges világnyelv, hiszen a nyelvészek, akárcsak a természettudósok, a szerves fejlődési folyamatokkal foglalkoztak eleddig, vagyis a nyelvet mintegy természeti képződménynek tekintették. Ignotus, miután megállapítja, hogy a magyarhoz hasonló kis népeknek különös érdekük fűződne ahhoz, hogy az elkerülhetetlenül kialakuló világnyelv ne valamelyik meglévő, természetes nyelv legyen a maga „idiomatikusságával” (erre vonatkozó érveire, amelyek szintén nem érdektelenek, ezúttal nem térnek ki), a „misztikusok” álláspontjának taglalásába fog. Megállapítja, hogy ez utóbbiak szerint „mivel a nyelv szerves és természetesen fejlett elevenség, emberi értelemmel mesterségesen csinált nyelv nem válhatik be és nem állhat meg. Miért nem? Bizonyára azért nem, [...] mert azt hiszik, hogy emberi értelemmel mesterségesen csinált alkotások nem lehetnek elevenek, szervesek és szervesen, vagy, ha úgy tetszik, természetesen továbbfejlődőek.”³

A *Kísérletek* szerzője pontosan, s a korban egyáltalán nem megszokott módon látja, hogy a nyelv természetesen fejlődő elevenségként való felfogása „szentírásnak vett állítás” és „törvénynek vett metafora”. Ám, még ha osztjuk is ezt a meggyőződést, anélkül, hogy az elevenség, a szervesség és a természetes fejlődés szabatos definícióját igényelnők vallóitól, ha elfogadjuk, hogy e fogalmak mindegyike feltételezi a másik kettőt: nos, még ebben az esetben sem találunk kényszerűséget arra, hogy azt, „amit magunk eltökélten csináltunk”, ne tekinthessük ugyanazon törvényszerűségek alapján működőnek, mint az eleven, szerves s természetesen fejlődő dolgokat. Ignotus arra is rávilágít, hogy (amint azt Horváth János esetében magunk is megállapítottuk) ellentmondás figyelhető meg a szerves fejlődés híveinek gondolkodáscentrikussága és antiintellektualizmusa között. Mert míg egyfelől a nyelvet az emberi gondolkodás lenyomataként írják le („abból nőtt ki s abból táplálkozik szervesen, természetes fejlődésben”) addig ugyanezt a gondolkodást képtelennek tartják arra, hogy a nyelvi fejlődésbe „beavatkozzék”. Pedig hát, mondhatná Ignotus, éppen, hogy nem „beavatkozásról” van szó: a nyelv az emberi értelemről sarjad ki, ami egyáltalán nem akadálya annak, hogy szerves és természetesen fejlődő legyen. Az intencionált értelmi aktusok vonatkozhatnak magára a nyelvre is, mint minden egyéb; mai szóval élve, ez az önreflexív képesség és a belőle következő teleologikus aktusok magának nyelvnek az életéhez és fejlődéséhez tartoznak hozzá. A továbbiakban nem követem nyomon Ignotus érvelését a mesterséges világnyelv megteremthetősége mellett és a „természettudományos miszticizmus” ellenében. Talán ebből az egy példából is meggyőzően kiviláglik, hogy a *Nyugat* „magyartalanságainak” ürügyén egymással szembekerült vitapartnereket milyen mély szemléleti különbség választotta el egymástól. Hiszen amint Horváth János esetében tettük, a *Nyugat* főszerkesztőjének világszemléletében is továbbgondolhatjuk a szerves fejlődésről és az intellektus szere-

péről alkotott nézeteinek kihatásait gondolkodásának egészére, azon belül pedig irodalomfelfogásának alakulására. Nyilvánvalónak látszik, hogy az, aki mintegy magától értetődőnek tartja az emberi gondolkodásnak azt az igényét, hogy folyamatosan munkálkodjék saját világán (függetlenül attól, hogy ez a világ a korabeli felfogás által evidensnek tartott szétválasztást követve a természet vagy az ember műve-e), nem ellensége a tudatos újításnak, a „reformnak” az irodalomban sem. Ignotustól tehát érthetően távol áll az a gondolat, ami Horváth szemében a napnál is fényesebb evidencia, hogy sem a nyelv, sem pedig az irodalom nem hozzáférhető bármiféle tudatos elszárással kiöltött reformtörekvés számára. Éppen ellenkezőleg, mindkettő természetes fejlődése valósul meg a sok-sok tudatos változtatási törekvés összegződése révén, s méghozzá nem is feltétlenül a hegeli modell szerint (vagyis, hogy a létrejött állapot minden előzetes egyéni szándéktól különbözik). Ignotus nem csupán elképzelhetőnek tartotta, hogy a magyar irodalom fejlődését egy bizonyos irányban el lehet mozdítani azáltal, hogy polgárjogot teremtünk benne korábban ismeretlen jelenségeknek, hanem már a tízes évek elején – talán kissé elhamarkodva – úgy látja, hogy ez a vállalkozás sikerült. Horváth az eddigiekben elemzett cikkében ellenben csak annyi (virtuális) érdemet hajlandó a *Nyugat*nak tulajdonítani, hogy esetleg ők provokálják majd ki az új és autentikus tehetség megjelenését, aki azonban tőlük teljesen különböző lesz.

Nem szándékunk, hogy sorra vegyük a Horváth János által megfogalmazott nyelvhelyességi kifogásokat. (Ezt megteszi – az elvárható tárgyilagossággal – Kosztolánczy Tibor Ignotusról szóló doktori disszertációjának harmadik fejezetében.⁴) Nagyon valószínű, hogy a korabeli magyar grammatikában és stilisztikában járatosabb tanárembernek a mai nyelvhelyességi tudatunk szerint is sok mindenben igazat adhatnánk. (Bár nyelvi normák mi-benléte, általában véve a „nyelvörködés” jogosultsága körüli jelenleg is folyó viták gyakran Ignotus válaszának szellemét idézik.) Van azonban egy olyan alapvető kérdés, amelynek szempontjából Horváth mindenképpen kifogásolhatóan jár el: példáinak elemzésekor nem tesz különbséget irodalmi alkotásnak szánt szövegek és, mondjuk, irodalmi vagy közéleti publicisztika között. Az általa pofozóbábuként használt Szomoró Dezső esetében például (akinél, valljuk be, nem nagy teljesítmény nyelvi extravaganciákra bukkan-ni) meg sem kísérli a kiválasztott szavak vagy mondattörödékek kontextusba helyezését. Megelégszik a kiemelt fordulat, szóképzés, mondat szerkezeti furcsaság és az általa biztosan helyesnek vélt nyelvi norma vagy sok esetben csak a szokásos nyelvhasználat szembeállításával. Ignotus válaszában⁵ ezt a hiányosságot helyezi a középpontba, és erre hivatkozik, amikor voltaképpen nem reagál az egyes példákra. Horváth János viszontválaszában úgy értékeli Ignotus eljárását, hogy a *Nyugat* főszerkesztője „meghamisította szempontját”. „Mert, bár nagy művészt nyelvhibákkal nem tudok elképzelni, cik-

kemben csak a nyelvhelyesség szempontjából ítélek, de a grammatikát esztétikai kánonnak sohasem tettem meg. Fordítva áll a dolog: a Nyugat kontárai affektálnak esztétikai célzatot számalmas nyelvhibáik elcsúsztatására.” Ha tárgyilagosak akarunk lenni, ez a ríposzt nem áll meg, amint azt a magyartalanság-cikk érvelésének esztétikai hátterét feltárva próbáltuk kimutatni. De nem áll meg azért sem, mert egyetlen olyan célzást sem tesz, melynek alapján az olvasó arra a következtetésre juthatna, hogy a kipécézett írók nyelvhelyességi problémáik ellenére esetleg jelentős alkotásokat hoztak létre. (Az egy Ady természetesen kivételt képez nála, de őt ebben a cikkben nem is bírálja nyelvi szempontból.) A grammatikai elmarasztalás kimondatlanul is egybeesik a művek elmarasztalásával; ezt egyébként, amikor az egész *Nyugatról* szól, nem is rejti véka alá az irodalomtörténész. Az az állítása pedig, hogy a nyugatosok esztétikai kánont gyártanak „számalmas nyelvhibáik” leplezésére, alighanem egyetlen példával sem támasztható alá. Inkább arról lehetett szó, hogy a nyelvileg szokatlan megoldások a *Nyugat* szerzőinek és olvasóinak körében általában nyitottabb fogadtatásban részesülhettek – bár ebben a tekintetben aligha beszélhetünk „homogén” nyugatos szemléletről.

A továbbiakban ezért csak néhány mozzanatot idézünk fel Horváth cikkéből, olyanokat, amelyek kiegészíthetik és árnyalhatják a fentebb körülírt nyelv- és irodalomszemléleti sajátosságokat. A gondolat és a nyelvi kifejezés viszonyáról korábban elmondottak fényében nem meglepő, hogy Horváth szerint komoly vétséget követ el azon íróember, aki „felhívja, bonyolítja, amit a természetes beszéd fesztelen rövidséggel tudna kifejezni”. A nyugatosok „kerülő utat tétetnek meg a gondolattal, mikor az egyenes útnak semmi akadályja nem volna”. Ugyanígy felróható nekik ennek az ellenkezője is, tehát amikor túlzófolják mondataikat, kifejezéseiket. Mindkét típusú elmarasztalásnak nyilvánvalóan az a meggyőződés szolgál alapjául, hogy létezik egy normatívaként alkalmazható „természetes beszéd”, vagyis a *clara et distincta*, a descartes-i értelemben tiszta és elkülönített gondolat legegyszerűbb és legkézenfekvőbb nyelvi kifejezése. Létezik tehát, ha csak maga a gondolat nem zavaros vagy homályos, egy optimális, természetes megoldás, amelyhez képest az összes többi devianciának számít, teljesen függetlenül attól, hogy irodalmi műben, kritikában, esszében vagy más fajú publicisztikában találatik.

Horváth természetesen észreveszi azokat a görcsös erőfeszítéseket, amelyeket a századelő (az ő kifejezésével élve) „modern írói” tesznek azoknak a kifejezéseknek és fogalmaknak az átültetésére, melyeknek érzésük szerint nincs meggyökeresedett magyar megfelelőjük. Ezek az erőfeszítések gyakorta vezettek ma is bizarrnak, időnként egyenesen nevetségesnek ható fordulatokhoz. (Más kérdés, hogy ma már ezek történeti stílusjegyeknek számítanak, vagyis eszünkbe sem jut nyelvhelyességi szempontból korrigálni Szo-

moryt, Kaffka Margitot vagy Szabó Dezsőt. Egyszerűen tudatában vagyunk annak, hogy mi nem így fogalmazzunk, hogy ezt úgy, mint ők, nem írhatnánk le. Barthes nevet is adott ennek a befogadói tudatállapotnak: a *lisible-scriptible*, a már csak olvasható, illetve az olvasás során mintegy „újraírható” fogalompárossal próbálta meg leírni.) A *Nyugat* magyartalanságainak gondos kipécézője szép kis csokrot nyújt át nekünk ezekből a „selejtes” fordulatokból. Az igazi probléma azonban nem az, hogy ezek a mondatok szövegkörnyezetükből kiszakítva nevetségesek-e (minden bizonnyal azok, hiszen így nem érezzük a „nyakatakertség” valódi tétjét). Sokkal inkább azt kell mérlegre tennünk, hogy vajon elfogadjuk-e Horváth diagnózisát általában véve? Valóban arról van-e szó, hogy kezdetben vala a modern vagy nyugatos írók sérült nyelvérzéke, melynek következményeként rossz mondatstruktúrákat állítanak elő, amelyben aztán „a régi magyar szó nem leli meg a helyét”? Horváth szerint ezért lehetséges az, hogy a meglévő magyar szavak számukra nem bizonyulnak megfelelőnek. Elterjed az a hamis meggyőződés, hogy bizonyos fogalmak, kifejezések, fordulatok magyarítására nem állnak rendelkezésre a megfelelő nyelvi eszközök. Innen, ebből a tévedésből meríti a modern író a vakmerő nyelvreformálási szándékot. Horváth pontosan tudja, hogy például a filozófiai szövegek magyar fordítójának gyakorta szembe kell néznie azzal a helyzettel, hogy „a fogalom, amelyet ki akar fejteni, csak ige alakjában van meg nyelvünkben”. Meggyőződése ugyanakkor, hogy erre nem a „nyugatos” megoldás, vagyis az „idegenes főnevesítés” a megfelelő válasz, hanem egy új mondatstruktúra létrehozása, amelyen belül a tősgyökeres magyar szó jól illeszkedik a többi mondatrészhez. Nem mondja ki, de egyértelműen azt sugallja, hogy a „nyelv géniusának” megfelelő helyes mondatstruktúra megtalálása rávezet a feltétlenül létező magyar kifejezés alkalmazására; hogy tehát az erőltetett főnevesítésre semmi szükség. Nem valódi szükséglet az, amit a modernnek vagy modernkedők kielégíteni vélnek; hiszen csak álcázásképpen hivatkoznak arra, hogy ez vagy az a fordulat nem létezik magyarul. Valójában egyedüli motivációjuk az, hogy másként írjanak, mint mások, s mindenekelőtt ne úgy, „mint a régiek”. Ezt nevezi Horváth gúnyosan a „neműgymondás viszketegének”.

Ignótus ebben a vonatkozásban is más felfogást képviselt. Elegendő nevezetes és vihart kavaró cikkére utalnunk Ady *A fekete zongora* című verséről, amelyet később kibővített (1908).⁶ Ebben az írásban ő is az értelem és a nyelvi kifejezés viszonyát járja körül; csakhogy egészen más következtetésekre jut, mint később Horváth János. Alapos elemzést igényelne az az eszme-futtatása, amelyben a hasonlatok jelentésének egyre pontosabbá tisztulását írja le, mely folyamat során ugyanakkor elveszítik, mondjuk így, költői potenciáljukat, azt a bizonytalanul behatárolható aurát, amelyre a költőnek feltétlenül szüksége van. A poéta ugyanis nem fogalmilag letisztult gondolatokat kíván kifejezni, hanem annak a „lelki mozgalomnak” a nyelvi megfelelőjét akarja

papírra vetni, amelyben egész lénye „forrongott és hullámzott”. Látható, hogy Ignotus is szerepet, sőt igen fontos szerepet szán a nem-tudatosnak, a gondolattól érinthetetlen (mert nyelvi kifejezésig még nem jutott) tényezőknél, csak éppen másutt jelöli ki a helyüket, mint Horváth. Ez utóbbi szerint a költőknek nem nyelvi újításokra, hanem kiérlelt, magvas gondolatokra van szükségük; ha kellő nyelvérzékkel rendelkeznek és nem érték őket rontó idegen hatások, megtalálják majd a magyar nyelvben már rendelkezésre álló eszközöket e gondolatok hiánytalan kifejezéséhez. Nincs szükségük arra, hogy „ne úgy beszéljenek, mint a régiek”. A nyelv, ha változik, azt használóinak akaratától függetlenül, mintegy öntudatlanul teszi. A költő, író dolga az, hogy tehetségének megfelelően kihasználja azt, amit a nyelv az adott fejlődési állapotában nyújt. Ignotus szerint ellenben „a polgári élet s a tudományos gondolkodás által kikovácsolódott és simára kopott szavakkal a költő csak igen keveset ér, mert neki egyéb a mondanivalója, mint a polgári életnek és a tudománynak. Neki egy egyéniséget, vagyis egy nem egészen ismert, nem egészen kiaknázott világot kell kifejeznie, s erre kevésbé alkalmasak azok az eszközök, melyek már kimért területek kiaknázása során váltak közkeletűvé.” Szubjektumkonceptiója tehát azon a feltételezésen nyugszik, hogy senki sincs birtokában a saját belső világának, tudatával nem világíthatja át teljesen. Ha átvilágíthatná, úgy az ignotusi elképzelés szerint nem lenne szükség költészetre, sőt általában véve művészetre sem. A költő ezt az önmaga számára is átláthatatlan belső világot csak úgy képes nyelvivé tenni, ha kitágítja a nyelvhasználat már elfogadott kereteit. (Amit Ignotus a hasonlatok és metaforák „kopásáról” mond, az roppantul hasonlít Nietzsche metafora-elméletére, noha nem hivatkozik a német filozófusra.) A költő tevékenysége révület, tehát csak részben tudatos: „az ő izgalmas, mámoros ráhibázó munkája voltaképp nem egyéb, mint egy új megegyezési folyamat megindítása ember meg ember között, vagyis maga között és közöttünk, olyasmik felől, amiket egyelőre csak hanggal, szóval, kézzel, lábbal, rímmel, zengéssel, százféle eszünkbejuttatással tud valahogy megértetni velünk...” Horváth János nyilván élcelődött volna ezen a „százféle eszünkbejuttatáson”, s minden bizonynyal lehetett volna másféle kifejezést is találni – erre az övétől gyökeresen eltérő költészetfelfogásra. (Amelyről egyébként az *Ignotus, a magyarság és a népiesség*⁷ című, születésekor kiadatlanul maradt szövegében mint „locsogó sekélyességről” emlékezik meg. Ezt az írást – éppen, mert szerzője életében nem kapott nyilvánosságot – külön fejezetben kívánom elemezni.)

A „Nyugat” *magyartalanságairól*, mint utaltunk rá, önálló embertípussá fejleszteti a „nyugatos író” karakterét. Mindenekelőtt frivolak és bohémek. „Művészetek, művészfajok nevét lehetőleg diákul mondják (diákul s nem latinul: bohém ember csak úgy tud): architektúra, poézis, poéta, piktör, muzsika, muzsikus. Érzik-e önök a gaillard, bohém mellékízt, mit bele kell képzelni e szavakba?” Mint a kérdésből is látszik, a szerző ezekben a passzusokban

odahagyja a grammatikai igazolás kényszerét, és öncélú kötekedésbe megy át. Ami egyébként az idegen szavak használatát illeti, állítása szerint mind-egyikre van magyar megfelelő; s noha tisztában van azzal, hogy az idegenes szavakhoz más „gesztus” tartozik (a szót ő teszi idézőjelbe, utalva fölöslegességére), ő ezeket a kifejezéseket a gesztussal együtt utasítja el. A „stilisztikai keresettség és az indokolatlan szóboltygatás” kategóriája azonban még két alosztályra oszlik: a magyarul tudókéra és a magyarul nem tudókéra. Az előbbi csoportba kerül Ignotus és Kaffka Margit, az utóbbiba Szomory Dezső és Lukács György. (Csupa bohém ember, jegyezhetnénk meg némi malíciával.) Horváth János kétségtelenül tud magyarul, ezért aztán a cikk további részeiben tett megjegyzései számos jogosult megfigyelést tartalmaznak. Nyelvhelyességi szempontból igaza lehet abban, amit a kötőszóhasználatról vagy az igenévi állítmányok elburjánzásáról mond; néhol maga is elismeri, hogy az általa helyesnek tartott formára vagy szerkezetre nézvést nincs elvi megegyezés, más esetekben a „megérzésre” hivatkozik stb. Hosszabb fejtegetést szentel az „ahogy” módhatározóval való „visszaélésnek”: szerinte legalább „négy mást szorított ki” legitim helyéről. Ignotus erre az egy észrevételre reagál, ezért később térek vissza rá. Most csak azokat a mondatokat idézném, amellyel Horváth lezárja ezt a témát. „Ez az ahogy egyike a legdiadalmasabb proletároknak mai nyelvünkben. Hírlapjaink, különösen alanyi mellékmondat kötőszavául, csömörlésig használják. Oda is onnan került, ahonnan a Nyugatba: a budapesti félmagyar ajkáról.” Nos, ha ezt a megállapítást összevetjük az egész cikk lezárásával, ahol „a Nyugati új magyar nyelv” „különbözőségét” két vonásra redukálja: „a félbemaradt, hamvába-holt magyarságra” és „a stilisztikai különcködésekre fordított frivol figyelemre”, akkor nagyjából teljes képet kapunk a Horváth János-i nyelvelfogás ideológiai háttéréről. A romlás gyökerei eszerint a rossz magyarságú budapesti népesség bizonytalan tömegeitől szívják az életerőt. Ennek a nyelvében és életfelfogásában tisztátalan közegnek a diadalra juttatásában segédkezik egy sor nagy befolyású sajtóorgánus, s köztük a *Nyugat*, amelyben ez a félmagyar, idegenszerű tömeg jelenti be igényét az irodalmi képviselőre. Nos, ha a jelzőket nem tekintjük, ebben Horváth Jánosnak tökéletesen igaza volt: Ignotus sem beszélt másról.

A *Nyugat* főszerkesztője egy év múlva „válaszolt” a bírálatra, de a vita nem elsősorban a hosszú várakozási idő miatt lett a süketek párbeszéde. A kritikust, mint említettem, nem nagyon foglalkoztatta az a kérdés, hogy Horváthnak igaza van-e az és kötőszóval való visszaélés vagy a múlt idejű melléknévi igenév helytelen főnévi használatának ügyében. Ezzel szemben nagyon is izgatta, hogy mi az alapja a kettejük között kiütköző nézetkülönbségnek. Az ifjú konzervatív literátornemzedék prominens képviselőjét látta a fiatal irodalomtörténészben, s ennek megfelelő hangot ütött meg vele szemben. Hangsúlyozza képzettségét és irodalmi érzékenységét („ifjú író-

társamnak” szólítja, ami nyilvánvaló túlzás, hiszen a vitacikk szerzője sohasem vindikálta magának ezt a címet), ugyanakkor érezhetően meg akarja leckéztetni. Legnagyobb hibájának azt tartja, hogy „nem gondolkozik eleget” és „sok nevetséges mert barbár szempontot vállal revízió nélkül” (vagyis kritikátlanul képvisel egyfajta dogmatizmust). Ezen a meglehetősen sértő megállapításon nem sokat enyhít a vele egy mondatba illesztett elismerés: „de mégis annyi mindent meglát, hogy tanulság és öröm egyet-mást vele együtt nézni”. Ráadásul a válasz sok mindenről tanúskodik, ám az „együtt nézésről” a legkevesébé sem. Elvi hibaként „a szükségszerűség iránt való érzék” hiányát emeli ki a *Magyar Nyelvben* megjelent cikkből, amit Horváth János, aki irodalomtörténésznek tartja magát, természetesen nem fogadhat el. Ignotus arra a szükségszerűségekre gondol, amelyet akkor már két évtizede hirdet szenvedélyesen: hogy a polgárosodó Magyarországnak meg kell szülnie a maga új irodalmát. A beolvadó „idegenek” (svábok, tótok, zsidók, rákok) kitermelik a maguk íróit, akik természetszerűleg kialakítják a maguk irodalmi nyelvét, de azért az is teljes jogú magyar irodalom lesz, a nemzet kulturális gazdagodása. A budapesti nép más nyelvhasználatra fogékony, mint az alföldi magyar, de nem lehet elvitatni tőle az ehhez való jogot. A társadalom demokratizálódik, ami ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy a műveltségtől eddig távol tartott rétegek fokozatosan szerepet kapnak a nemzeti kultúra alakításában. Mindez együtt (az alacsonyabb néposztályok, a nem magyar származásúak és a városi népesség kulturális emancipálódása) olyan pozitív szükségszerűség Ignotus szerint, amelyet a konzervativizmus semmilyen formája nem lesz képes feltartóztatni. Ehhez a szükségszerűséghez nincs érzéke „az ifjú íróársnak”.

Horváth János viszontválaszában teljes joggal hangoztatja, hogy a vád ilyen általánosságban megfogalmazva igaztalan, hiszen ő egyáltalán nem tartja ezt a folyamatot szükségszerűnek, számára a múlt mást jelent. „Szükségszerűnek csak a megtörténtet, a múltat tudom; abban azonban, ami most forr, alakul, csak lehetőségek végtelen sorát látom. Fejlődhetik nyelvünk ezerfélekép (sic!); de nem tartom szükségszerűnek, hogy úgy fejlődjék, a mint azok akarják, kik fejlettsége eddigi fokán meg sem tanulták.” A kétféle vélemény tehát a valódi vita minden esélye nélkül hangzik el, találkozásuk csak látszólagos. Horváth János szerint Budapestnek meg kell tanulnia magyarul, s csak ezután tarthat igényt irodalomra, Ignotus szerint Budapestnek már van irodalma, s a hagyományörzők táborának kellene befogadó magatartást tanúsítania. Nincs átjárás a két álláspont között.

Ignotus határozottan visszautasítja azt a „tanároskodó” magatartást, amelyről „sem a magyar nyelvörzés, sem a magyar esztétikai filozofálás nem tud leszokni”. Ezt a nyelvcsöszködést, az állandó osztályozást „barbár, terméketlen és ezért tűrhetetlen” dolognak véli. Ezért nem nyugszik bele, hogy kijavítsák azt a mondatát, amelyben vitapartnerre szerint helytelenül

használta az *ahogy* kötőszót. A két változatot egymás mellé állítva érvel amellett, hogy a „javított” változat pontatlanabb, nehezkesebb, „pacuhább”, vagyis összességében az övétől eltérő jelentésű. (Ebben a konkrét kérdésben sem sikerült meggyőznie a tudós grammatikust: viszontválaszában azt írja, hogy Ignotus olyan értelmet magyaráz bele saját mondatába, amelyet ő, a kifogásolt *ahogy* kötőszó miatt, „most sem tud belelátni”.) Horváth cikkének lényegére (az esztétikai elemzés hiányára) tapint rá, amikor kijelenti: „nem lehet, hogy írókat aszerint ítéljenek íróknak, hogy milyen viszonyban van a partícipiummal. Nem lehet, hogy a költő művész voltának az legyen a cinozúrája, madzagra köti-e az igekötőt vagy gombra”. Elismétli sokszor hangoztatott alaptételét, miszerint a művésznak mindent szabad, ha meg tudja csinálni. (Horváth egyébként szóvá tette a „megcsináltság” elburjánzását a nyugatos nyelvhasználatban, főleg a „forma” rovására; nem volt hajlandó figyelembe venni, hogy ez a valóban nem túl elegáns kifejezés sokkal tágabb jelentéskörű, mint a „forma”.) Sokadszor fogalmazza meg azt az állítást, amelyet vitapartnere sohasem tudna elfogadni, nevezetesen, hogy „a magyar nyelv igenis megváltozik minden egyes íróval, aki magyarul ír, sőt minden egyes emberrel, aki magyarul beszél”. Elismeri ugyan, hogy a nyelvfejlődésben is uralkodnak törvényszerűségek, s jogos fellépni bizonyos elvárásokkal: „Hogy e változások minéműségében van – és szép mert stílusos, ha követeltetik törvényszerűség: azt elismerem.” De figyelmeztet arra is, hogy ezek a törvényszerűségek nem hasonlíthatók a természetben uralkodókhoz: nem olyan folyamatosak és nem olyan következetesek. Az íróknak a nyelv ugyanis nem csupán anyaga, hanem terméke is; az irodalom ebből a szempontból nézve az anarchia „szép és boldog szigete”. A mai nyelvművelés egyik alaptételét formulázza meg, amikor kimondja: „minden egyes embernek joga van úgy beszélni, ahogy tud s ahogy akar... ez a megszoríthatatlan szabadság fő hatással van a nyelvek alakulására”. A művészetben a siker szentesíti az eszközt és minden jól sikerült irodalmi mű újraalkotja az esztétikai és nyelvi szabályokat. „Ezentúl ez lesz szabály” – sugallja a műalkotás.

Ignotus mindazonáltal óvakodik attól, hogy minden irodalmi műre kötelező érvényűnek nyilvánítsa a formabontást vagy a grammatikai szabályok áthágását. (Általában semmit sem nyilvánít kötelező érvényűnek, ami különösen bőszi Horváth Jánost. A már említett, életében kiadatlanul maradt tanulmányban fel is rója neki ezt az engedékenységet és a felelősségvállalás hiányának minősíti. „Nem tartozik azon sűrű vérű magyarok közé, kik nehezen, nagy kapacitálásra, de akkor aztán teljes meggyőződéssel mozdulnak meg, s ha esni indultak, fenéig esnek, nem ismerve az önmegállítást olcsó fegyelmét.”⁸ Erről a mulatságos mondatról joggal jut eszünkbe Beöthy volgai lovasának jellemzése.) Nos, Ignotus valóban liberális volt irodalomszemléletében is, bár nem elvtelenségből, mint azt Horváth János (és érdekes módon ugyanebben az időben Lukács György is) vélte. Valóban úgy gondolta

ugyanis, hogy sem a hagyománykövetés, sem a hagyománytörő újítás nem ismérve az esztétikai színvonalnak. Megvédi Szomoryt, mint olyan író, aki „szomoryul” tökéletesen ki tudja fejezni, amit akart. De jól tudja, hogy vannak másfajta írók is, olyanok, akik „a legteljesebb, legtisztább, a legegyszerűbb művészettel tudnak elhelyezkedni a hagyományos nyelvkincsben és formarendszerben”. Hangsúlyozza, hogy esze ágában sincs az ilyen irodalmat alábecsülni; csak kötelezővé tenni nem engedi. Végül pedig pontosan rávilágít Horváth „nyelvművelő” stratégiájának lényegére, vagyis arra, hogy teljes egészet alkotó ideológiáról van szó, amely „hol erkölcsvédés, hol nemzetféltes, hol nyelvőrzés”. Az „Eötvös-Collegium tanárának” egy dologban tökéletesen igaza van: Ignotus helytelenül magyarázza a „hamvába holt” kifejezés értelmét (ő gyümölcsre gondol, mely már a fáján összetöpreődik, holott tűzről van szó). Mindent összevéve: „hamvába holt” ez a vita; bizonyos értelemben lezajlott, másfelől viszont el sem kezdődött.

1 HORVÁTH János, *A „Nyugat” magyartalanságairól*, Magyar Nyelv, 1911. február, VII. évf., 2. szám, 61–74.

2 HORVÁTH János, *Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól*, Magyar Nyelv, 1912. január, VIII. évf., 1. szám, 5–10.

3 IGNOTUS, *Kísérletek. Czikkek és képek*, A Nyugat kiadása, 1910, 362–363.

4 KOSZTOLÁNCZY Tibor, *„Rettenetesen követelő férfiú”. Ignotus és a magyar irodalmi mo-*

derség legitimációja, Doktori disszertáció, 2002. (Kézirat, 176–188.)

5 IGNOTUS, *A Nyugat magyartalanságairól*, Nyugat, 1911. december 16. IV. évf., 24. szám, 1028–1040.

6 Lásd *Kísérletek, i. m.*, 138–152.

7 HORVÁTH János, *Kiadatlan írások a Két korszak határán* című kötetből. Közreadja Korompay H. János, *Literatura*, 1993/1. 6–23.

8 Uo., 20.